

УДК 159.9.019.4+159.922.8

Перевознюк Т.А.

кандидат психологічних наук, доцент Донецького національного технічного університета, lotova-tany@mail.ru

Донецьк

Теоретичне обґрунтування структурної моделі агресивної поведінки старшокласників

Анотація. Обґрунтовано структурну модель агресивної поведінки, яка стала підґрунтям емпіричного дослідження психологічних особливостей агресивної поведінки старшокласників. Складові моделі представлені системою взаємозалежних факторів: біологічних (статеві відмінності у вияві агресії), соціальних (родина, соціальні очікування, школа), психологічних (позитивний досвід агресивних дій). Розроблено логіка емпіричного дослідження.

Ключові слова: агресія, агресивна поведінка, старшокласники, методи дослідження агресивної поведінки.

Постановка проблеми. На сьогодні існує значна кількість робіт з проблеми агресії та агресивності (А. Бандура, А. Басс, Л. Берковіц, М. І. Блонський, К. Бютнер, Дж. Доллард, Б. П. Жизневський, С. С. Занюк, З. І. Ікуніна, Н. М. Каут, О. Ю. Климовська, Б. С. Кобзар, К. Лоренц, Н. Ю. Максимова, К. Л. Мілютіна, А. Налчаджан, О. Ф. Осика, Л. С. Славіна, В. О. Татенко, З. Фройд, О. Я. Чебикін та ін.). Більшість праць стосується вивчення різноманітних форм агресивної поведінки дітей молодшого шкільного віку, які виявляються у певному характері внутрішньо родинних відносин дитини та в неблагополуччі в спілкуванні у дитячому колективі (Н. В. Алкіна, С. В. Белохвостова, О. Б. Бовть, О. М. Гаспарова, Н. А. Дубінко, І. В. Кущенко, М. Мід, Г. Паренс, Л. М. Семенюк, І. П. Сопрун, І. О. Фурманов та ін.). Про властиву підліткам агресивність і ворожість у вчинках, що суперечать прийнятим у суспільстві правовим і

моральним нормам свідчать дослідження багатьох психологів: М. І. Блонського, К. Бютнера, Б. П. Жизневського, З. І. Ікуніної, Н. М. Каут, О. Ю. Климовської, Б. С. Кобзар, Н. Ю. Максимової, К. Л. Мілютіної, О. Ф. Осикі та інших.

Проте, надзвичайно мало досліджень, де йдеться про особливості агресивної поведінки старшокласників попри очевидну значущість цього питання, оскільки саме ця соціально-вікова група являє собою майбутнє нашого суспільства і виступає динамічним елементом його соціальної структури. Старшокласники через несформованість власної системи моральних переконань, ціннісних орієнтацій, схильність удаватися до крайнощів найбільше піддаються зовнішнім впливам, що відіграють значну роль у детермінації агресивної поведінки. Агресивна поведінка старшокласників вивчалась у співвідношенні з потребою у ризику (І. Ю. Борисов, О. В. Лекторська, Ф. Патакі), емоційною нестійкістю (І. В. Дубровіна, Л. І. Божович, І. С. Кон, К. Н. Курбатова), неадекватною самооцінкою (Г. М. Андрєєва, А. Є. Личко, А. О. Реан), відхиленнями в психічному розвитку (Б. С. Братусь, Є. Хейсерман, В. О. Худік), але досі відсутнє системне уявлення про вплив факторів, що зумовлюють особливості агресивної поведінки старшокласників.

Мета статті: теоретично обґрунтувати структурну модель агресивної поведінки старшокласників та на цій основі розробити логіку емпіричного дослідження.

Виклад основного матеріалу. На підставі узагальнення результатів здійсненого теоретичного аналізу системи факторів, які впливають на психологічні особливості агресивної поведінки старшокласників, розроблено структурну модель агресивної поведінки старшокласників (рис.1).

Представлена на рис.1 модель показує, що в становленні агресивної поведінки старшокласників діє система взаємозалежних факторів: біологічні процеси (статеві розходження у вияві агресії), соціальні фактори (родина, соціальні очікування, школа) і психологічні фактори (позитивний досвід агресивних дій). Біологічні фактори діють лише в соціальному контексті, що значно впливає на вияв агресивності. Соціалізований вплив таких факторів, як родина (емоційний фон ставлення батьків до дитини), соціальні очікування (винагорода та підкріплення агресивних дій), школа (характер взаємин із однолітками і вчителями) зводиться до того, що старшокласник набуває здатності засвоювати досвід агресивної удачі у процесі навчання (виховання). Зміст такого досвіду, внутрішнього прийняття агресії, складають норми моралі, критерії поведінки, що прийняті конкретним соціальним контекстом (школою, родиною) і суспільством (соціальні очікування).

Соціальні фактори створюють умови, за яких психологічні фактори (засвоений досвід агресивної удачі) сприяють розвитку агресивної поведінки. Набутий у ході соціалізації позитивний досвід агресивних дій впливає на індивідуальні особливості (психологічні якості) старшокласника, які характеризують емоційну, мотиваційну, когнітивну та моральну сфери його особистості.

Таким чином, старшокласника, який демонструє стійку агресивну поведінку, будуть відрізняти: специфічний набір емоційних і поведінкових особистісних характеристик (низький рівень самоконтролю, високий рівень агресивності й ворожості, емоційна нестійкість); психологічні особливості мотиваційної й інтелектуальної сфери (неоптимальна мотивація досягнення, ригідність і дезорганізованість мислення); егоцентрична моральна позиція (низький рівень моральної свідомості).

Розроблена структурна модель агресивної поведінки старшокласників зумовила напрям експериментального дослідження виявів агресії в поведінці старшокласників та вибір відповідного психодіагностичного інструментарію.

Для здійснення дослідження нами була визначена основна вибірка, яку склали 230 учнів 9-х, 10-х, 11-х класів загальноосвітніх шкіл міста Донецька №65, №97 і Донецького ліцею штучного інтелекту; із них 111 дівчат та 119 хлопців.

Експериментальне дослідження складалося з ряду послідовних етапів: діагностичний, етап вивчення особливостей моральної сфери та позитивного досвіду агресивних дій старшокласників, інтерпретаційний. Метою дослідження першого етапу було вивчення психологічних особливостей агресивної поведінки старшокласників у контексті їх емоційної, мотиваційної та інтелектуальної сфери. Основними завданнями цього етапу були: 1) виявлення старшокласників, що мають потребу у психокорекції за параметрами "агресія" й "ворожість"; 2) аналіз відмінностей між хлопцями і

дівчатами щодо виявів фізичної, вербальної, непрямой агресії та почуття провини; 3) дослідження зв'язків між агресією, характерними типами реакцій та емоційних і поведінкових характеристик особистості; 4) дослідження зв'язків між агресією, мотивацією досягнення і рівнем розвитку деяких видів мислення; 5) вивчення звичних поведінкових стратегій старшокласників і способу висування ними цілей; 6) комплексне дослідження зв'язку між виявленими особистісними характеристиками випробуваних та їх агресією.

На нашу думку, виділені завдання та їх реалізація на першому етапі констатувального експерименту обумовлені такими теоретичними позиціями з проблеми агресивної поведінки та її корекції. Вивчення психологічних особливостей агресивної поведінки старшокласників та її корекція передбачає знання особистісних рис учнів, що детермінують вияв агресії (можливість її виникнення, інтенсивність, спрямованість). Більшість дослідників (І.С.Мазоха, А.П.Назаритян, А.Налчаджан, А.О.Реан, Т.Г.Румянцева, О.П.Саннікова, З.В.Спринська) указує на те, що особистісні характеристики відіграють більш важливу роль у становленні агресії, ніж ситуаційні фактори. Вони пояснюють це тим, що особистісні змінні відіграють роль посередника щодо ситуаційних факторів (певна ситуація по-різному інтерпретується особами з різними рисами характеру). На думку А.Налчаджана, особистісні риси, що сформувалися, є константною величиною [3, с. 542]. Однак в останні роки з'являються дані про можливість зміни, у процесі набуття нового досвіду, не тільки рис характеру, але й темпераменту [2]. Ці дані мають значення для визначення психолого-педагогічних умов ефективного керування розвитком у старшокласників здатності контролювати власні агресивні вияви.

Для розв'язання завдань діагностичного етапу дослідження, визначення рівня агресії та її взаємозв'язків зі стратегіями розв'язання проблемних ситуацій ми застосовували такі методики: методика для виміру постійного рівня агресії й ворожості (тест А.Басса-А.Даркі), „Тест руки”, методика

вивчення фрустраційних реакцій С.Розенцвейга, методика багатофакторного вивчення особистості Р.Кеттелла. Для вивчення ступеня виразності мотивації досягнення успіху й перевірки припущення про зв'язок агресії з мотивацією досягнення ми застосовували методику діагностики особистості на мотивацію до успіху й методику діагностики особистості на мотивацію до уникання невдач, розроблену Т.Елерсом [1].

Психодіагностичне дослідження деяких видів мислення старшокласників (логічного, математичного, лінгвістичного) здійснювалося з використанням двох субтестів методики Г.Айзенка (для оцінки ступеня розвиненості спеціальних здібностей) та методики "Логіко-кількісні відношення" [4]. Необхідність вивчення розумових здібностей старшокласників обумовлена нашим припущенням про те, що неадекватна мотивація досягнення (занадто висока або занадто низька) перешкоджає продуктивному розумовому процесу.

Як відомо, критеріями оцінки характеру того чи іншого агресивного вияву служать цілі, яких хоче досягти індивід, мотиви, що реалізуються в процесі вияву агресивних імпульсів. Для визначення того, наскільки повно відображається у свідомості індивіда структура мотиву, наскільки обґрунтовано приймаються ним рішення, ми використовували методику "Виявлення усвідомленості різних компонентів мотиву" О.В.Єрмоліна, Є.П.Ільїна [1].

Отримані дані були різнобічно проаналізовані в якісному та кількісному плані. З метою виявлення статистичної значущості, вірогідності розходжень в показниках, що порівнювалися, обчислювалися коефіцієнти кореляції, використовувалися параметричні та непараметричні методи: t-критерій Стьюдента; коефіцієнт рангової кореляції Спірмена; коефіцієнт лінійної кореляції Пірсона та факторний кореляційний аналіз досліджуваних показників. Обробка даних здійснювалася за допомогою комп'ютерної програми SPSS 10.0.

Реалізація завдань другого етапу констатувального експерименту була обумовлена методологією нашої роботи щодо детермінації агресії. Ми вважаємо, що наuczіння агресивної поведінки відбувається у двох напрямках: індивідуальний розвиток особистості й набуття соціального досвіду. Оскільки становлення "Я" особистості переломлює через себе процес її морального розвитку, результатом якого повинно стати засвоєння суспільних, етичних норм, одне із завдань другого етапу дослідження полягало у вивченні моральних суджень, рівня моральності старшокласників. Це було обумовлено необхідністю перевірки твердження, що низький рівень морального розвитку в цілому перешкоджає об'єктивному самоаналізу поведінки й прогнозуванню її наслідків. Основний метод цього рівня дослідження – аналіз відповідей старшокласників, які розв'язували моральні дилеми, за допомогою розробленої експериментальної методики "Моральний вибір"(варіант модифікації моральних дилем Л.Колберга).

Не менш важливим у наuczінні агресивної поведінки є набутий особистістю соціальний досвід, а саме емоційні стосунки, що складаються з батьками, однолітками, й встановлений характер взаємин із вчителями. Іншими словами, у процесі соціалізації особистості старшокласника, формуванні його поведінкової орієнтації, агресивної або раціональної, беруть участь такі фактори соціального середовища, як родина, вчителі, однолітки. Звідси випливає, що порушення процесу взаємодії старшокласника з його соціальним оточенням створює передумови агресивної поведінки. Для визначення характеру взаємин старшокласника з його соціальним оточенням і виявлення спрямованості його агресивних реакцій проти соціального оточення (кількість доброзичливих установок) нами була розроблена й апробована експериментальна методика "Анкета старшокласника".

Висновки: Обґрунтовано структурну модель агресивної поведінки старшокласників та представлено складові цієї моделі. Підібрані психодіагностичні методики та методи дослідження агресії дають цінні

результати про внутрішні, психологічні фактори індивідуума (агресивність, ворожість, емоційні, інтелектуальні й поведінкові характеристики особистості, коефіцієнт відкритої агресивної поведінки), які значною мірою сприяють агресивній поведінці. Однак для реалізації завдань другого етапу дослідження розглянуті психодіагностичні методики є малоінформативними в плані дослідження соціальних факторів, що можуть впливати на агресивну поведінку. Спираючись на позицію теорії соціального навічання, щодо детермінації агресії, ми вважаємо, що соціальні фактори (родина, школа) створюють умови, за яких психологічні фактори (індивідуальні особливості, засвоєний досвід агресивної удачі) сприяють розвитку агресивної поведінки.

Таким чином, багатфакторний аналіз агресивної поведінки старшокласників, на який орієнтована стратегія нашого дослідження, обумовлює необхідність розробки експериментальної методики „Анкета старшокласника”, з метою виявлення ступеня спрямованості реакцій агресії учнів проти соціального оточення.

Література:

1. Ильин Е.П. Мотивация и мотивы / Е.П.Ильин. – СПб.: Питер, 2000. – 512 с.
2. Мазоха И.С. Психологический портрет лиц с разным уровнем агрессивности И.С.Мазоха // Наука и образование. – 2004. – № 4. – С. 41 – 22.
3. Налчаджян А. Агрессивность человека / Альберт Налчаджян. – СПб.: Питер, 2007. – 736 с.
4. Немов Р.С. Психология: учеб. пособ. в 3 кн. [для студ. высш. пед. учеб. завед.] / Р.С.Немов. – М.: ВЛАДОС, 1997. – Кн. 3: Психодиагностика. – 1997. – 632 с.
5. Санникова О.П. Эмоциональность в структуре личности / О.П.Санникова. – Одесса: Хорс, 1995. – 334 с.

References

1. Il'in E. P. Motivation and motives / E.P. Il'in. – SPb.: Piter, 2000. – 512 c.
2. Masocha I. S. Psychological portrait of individuals with different levels of aggressiveness I. S. Masocha // Science and education. – 2004. – № 4. – С. 41 – 22.
3. Nalchadzhyan A. the Aggressiveness of a man / Albert Nalchadzhyan. – SPb.: Piter, 2007. – 736 c.
4. Nemov R. S. Psychology: textbook. manual. 3 vol. [for stud. ouch. PED. proc. head.] / R. S. Nemov. – M.: VLADOS, 1997. – Bk. 3: Psychological testing. – 1997. – 632 c.
5. Sannikova O. P. emotion in the structure of personality / O. P. Sannikova. – Odessa: Hors, 1995. – 334 c.

Perevozniuk T.A.

Candidate of psychological science, docent, Donetsk National Technical University, lomova-tany@mail.ru

Ukraine, Donetsk

Annotation. Substantiated structural model of aggressive behavior, which became the basis of empirical research of psychological features of the aggressive behavior of high school students. Components models represented by a system of interrelated factors: biological (gender differences in the manifestation of aggression), social (family, social expectations, school), psychological (positive experience of aggressive actions). Developed the logic of empirical research.

Key words: aggression, aggressive behaviour, elder schoolchildren, the methods of the study of aggressive behavior.

Сведения об авторе

Перевознюк Татьяна Александровна

Донецкий национальный технический университет

доцент кафедры социологии и политологии

доцент, к. психол. н., доцент кафедры социологии и политологии

Теоретичне обґрунтування структурної моделі агресивної поведінки старшокласників

Психология

ул. Заводская, д. 31, село Красная Поляна, Великоновоселковский район, Донецкая область, Украина, 85571

0505686862

lomova-tany@mail.ru